

Eugeniusz Koko, *Gawroński (Rawita) Franciszek* [w:] *Przemyski słownik biograficzny*, pod red. Ewy Grin-Piszczyk, Tomasz Pudłockiego, Anny Siciak, Przemysł 2016 s. 69-76

GAWROŃSKI (RAWITA) FRANCISZEK [pseud. i krypt.: Cho; Fr. A. Rawita; Fr. Gr.; Franciszek Rawita; R. G.; Roman Oryszowski; Stanisław Wigura; Strzem..., Zygmunt Socha]. 11 X 1846 (st. st.) Stepażki nad Bohem, pow. hajsyiński, gubernia podolska – zm. 16 IV 1930 Józefów k. Warszawy. Agonom, beletrysta, publicysta, historyk, etnograf. Jego ojciec – Andrzej Gawroński, herbu Rawicz, wywodził się z rodziny osiadłej na Ukrainie w XVI w., a ówczesnie pracował jako urzędnik kancelarii generał-gubernatora w Kijowie. Matka – Józefa z Szostakowskich pochodziła z ruskiej szlachty, rodem z Wołynia.

Naukę szkolną rozpoczął w Winnicy w szkole przygotowawczej do gimnazjum, a od 1855 r. kontynuował ją w II gimnazjum w Kijowie. Ze względu na znaczne oddalenie od domu mieszkał w bursie. Po nieudanej próbie wzięcia udziału w powstaniu styczniowym został aresztowany i od czerwca 1863 r. do grudnia 1864 był przetrzymywany w różnych więzieniach kijowskich. Wyjście na wolność zawdzięczał najprawdopodobniej wpływom swego wuja Feliksa Szostakowskiego. Po uwolnieniu, przez dwa semestry (1865–1866) uczestniczył prywatnie w zajęciach na Wydziale Prawnym Uniwersytetu Kijowskiego. Ostatecznie jednak władze nie wyraziły zgody na jego studia. W 1866 r. wyjechał nielegalnie do Lwowa. Przez rok pracował jako dozorca robót publicznych w majątku Dzieduszyckiego w Niesłuchowie, a w latach 1867–1871 studiował w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublinach. Zadebiutował wówczas na polu literackim (utwór poetycki: *Do Braci rodu słowiańskiego*,

„Dziennik Literacki” 1869, nr 39). Po studiach powrócił do Kijowa, gdzie przez rok mieszkał bez wyraźnie określonego zajęcia. W latach 1872–1876 odbył praktykę rolniczą w majątku hr. Władysława Branickiego – Stawiszczce. Na łamach „Gazety Rolniczej” i „Tygodnika Rolniczego” publikował wówczas artykuły dotyczące gospodarki rolnej. Podczas praktyki sporo czasu poświęcał też lekturom prac historycznych. W latach 1876–1877 przebywał w Dreźnie i Pradze. Jesienią 1877 r. zapisał się na wykłady w Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu, ale już wiosną 1878 r. powrócił na Ukrainę, gdzie mieszkał do 1882 r. O jego życiu w tym okresie nie wiemy zbyt wiele. Wiadomo, że zajmował się zagadnieniem uprawy buraka cukrowego. Owocem tych zajęć była m.in. praca pt. *Podręcznik praktyczny o plantacji buraków cukrowych* (Poznań 1882). Uzyskała ona pierwszą nagrodę Zarządu Centralnego Towarzystwa Gospodarskiego w Wielkim Księstwie Poznańskim. W końcu 1882 r. wyruszył w podróż, której kolejnymi etapami były: Wiedeń, Monachium, a następnie Szwajcaria. W marcu 1883 r. przybył do Zurychu, skąd udał się do Genewy, gdzie zatrzymał się na dłuższy pobyt. Zetknął się tam z przedstawicielami środowiska polskich socjalistów, z którymi nie utrzymywał zbyt zażyłych kontaktów. Bliższą znajomość zawarł z Bolesławem Limanowskim. Jednym z motywów pobytu w Genewie była chęć poznania znanego pisarza Zygmunta Miłkowskiego (pseud. Teodor Tomasz Jeż), pochodzącego także z Ukrainy. Oprócz zainteresowań literackich łączyły ich wspólne zapatrywania na stosunki polsko-ruskie. Rawita czynił też starania o rękę córki Jeża – Antoniny. Zabiegi te ostatecznie doprowadziły do zaślubin (IX 1884). We wrześniu 1883 r. Gawroński udał się do Paryża,

ale już wkrótce, z uwagi na śmierć Feliksa Szostakowskiego, udał się do Kijowa, celem załatwienia spraw spadkowych. W drodze na Ukrainę zwiedził Genuę, Mediolan i Wenecję. W Kijowie przebywał do czerwca 1884 r. Wspólnie z poetą Włodzimierzem Wysockim i etnografem Czesławem Neymanem próbował wydawać tam rocznik o charakterze kulturalno-literackim. Inicjatywa ta zakończyła się jednak niepowodzeniem, z powodu braku zgody władz. Od czerwca do września 1884 r. Gawroński przebywał w Szwajcarii, zamieszkując w wiosce Caronge niedaleko Genewy, a po ślubie, wraz z małżonką, wyjechał do Lwowa, gdzie pozostawał do wiosny 1885 r., pracując w redakcji „Gazety Narodowej”. Wczesną wiosną 1885 r. udał się ponownie do Kijowa, gdzie nadal absorbowały go sprawy spadkowe, a we wrześniu wyjechał do Genewy. Przebywała tam jego małżonka, która w czerwcu urodziła ich pierwszego syna – Andrzeja. Do grudnia 1886 r. Gawrońscy zamieszkiwali w domu Miłkowskich, oczekując na narodziny drugiego syna – Zygmunta. W latach 1886–1892 mieszkali w Warszawie, a ich rodzina powiększyła się wówczas o syna Jerzego (1888) oraz córkę Zofię (1890). Do 1888 r. Rawita był współpracownikiem „Przeglądu Tygodniowego”, później zaś sekretarzem redakcji „Kłósów” (1889–1890) oraz pracownikiem redakcji „Gazety Polskiej” (1891–1892).

W 1892 r., z uwagi na potrzebę kształcenia dzieci w duchu i języku polskim, Gawrońscy zdecydowali się na zamieszkanie w Galicji. Do 1894 r. przebywali we Lwowie. W 1893 r. Rawita był jednym z inicjatorów powstania Związku Naukowo-Literackiego; pełnił w nim funkcję wiceprezesa. Uczestniczył też w pracach Koła Literacko-Artystycznego oraz w działalności

Kółka Mickiewiczowskiego. Współpracował również z Macierzą Polską. W wydawanym przez nią piśmie dla ludu – „Niedziela” redagował dodatek dla gospodarzy („Gospodarz”).

W 1894 r. Gawrońscy przenieśli się do Przemyśla. Rok wcześniej przebywali tam podczas wakacji, zamieszkując z rodziną w willi w Lipowicach. Małżonka Rawity, jako absolwentka liceum w Lyonie, zdecydowała się od 1 IX 1895 przejąć od Zofii z Iwanickich Koczyrkiewiczowej żeński zakład wychowawczo-naukowy. Przedsięwzięcie to nie okazało się jednak zbyt pomyślne, pociągając za sobą znaczne koszty. W Przemyślu, Rawita początkowo drukował w „Kurierze Przemyskim” (nowela *Andzia*: nr 94–98, s. 1–2). Następnie, wraz z ks. Janem Łabudą, przyczynił się do powstania pisma „Echo Przemyskie” (1896), związanego z Kościołem rzymskokatolickim, w którym pracował do 1898 r. Redagował w nim dział polityczny, zamieszczając w każdym numerze krótki artykuł. 27 XI 1895 wystąpił z odczytem *Kilka myśli Mickiewicza* na wieczorze mickiewiczowskim „Czytelni Naukowej” w Przemyślu. Często wyjeżdżał też do Lwowa, podtrzymując związane tam kontakty lub inicjując nowe. Do tych ostatnich należy zaliczyć działalność w Towarzystwie Ludoznawczym, powstałym w lutym 1895 r. Początkowo przewodniczył jego komisji kontrolującej, a w styczniu 1896 r. wszedł do zarządu. W okresie przemyskim związał bliższą znajomość z drem Leonardem Tarnawskim, którego później wciągnął w prace Stronnictwa Narodowo-Demokra-tycznego i do Rady Muzeum Polskiego w Rapperswillu.

Od początku lat 80. aktywność pisarska Rawity związana była głównie z twórczością literacką. Jej

efektem były liczne powieści, opowiadania i utwory dramatyczne. Część z nich poświęcił wydarzeniom z przeszłości Ukrainy. Były wśród nich: *Dwie drogi* (Kraków 1886); *Na kresach* (Warszawa 1886); *Pan Hetman Mazepa* (Warszawa 1887); *Na Krasnym dworze* (Warszawa 1889); *Złotobrody Emir* (Lwów 1891); *Charcyzy* (t. 1–2, Lwów 1893). Sporo miejsca w jego twórczości zajęły też kwestie związane z setną rocznicą wydarzeń z ostatnich lat istnienia dawnej Rzeczypospolitej (utwory dramatyczne: *Trzeci Maja*, Lwów 1891; *Sejm grodzieński ostatni*, Lwów 1894 oraz powieści: *Raclawice. Rok 1794*, Lwów 1895; *Warszawa*, Lwów 1895). Pisał także powieści współczesne (*Poszukiwacze szczęścia*, Kraków 1890; *Obca krew*, „Gazeta Lwowska” 1891, nr 170–207; *Błędne ogniki*, Złoczów [1893]; *Marzenia*, Lwów 1896; *Z domu niewoli*, t. 1–2, Lwów 1898). Gawroński był również autorem licznych nowel, które ukazywały się na łamach czasopism. Część z nich opublikował w zbiorze pt. *Bohaterowie życia* (Złoczów [1894]). Pisał także recenzje oraz przeglądy z dzieł literackich i innych. Ogłaszał też prace poświęcone zagadnieniom gospodarczo-społecznym oraz etnograficznym, które najczęściej dotyczyły obszaru Ukrainy. Wśród tych ostatnich najbardziej znaczącą pozycją była: *Zorian Dołęga Chodakowski (Adam Czarnocki). Jego życie i praca* (Lwów 1898). W aktywności pisarskiej coraz wyraźniej zaczął się zwracać ku przeszłości, zwłaszcza tej, która wiązała się z historią ziem ukraińskich. Opublikował m.in. pracę dotyczącą wczesnośredniowiecznej Rusi (*Ustrój państwowo-społeczny na Rusi w XI–XII w. w zarysie*, Lwów 1896).

W 1898 r., po ostatecznym załatwieniu spraw spadkowych, Rawita zamieszkał we Lwowie, w niewielkiej

kamienicy przy ul. Lelewela 10. Po pewnym czasie (1900) zamienił mieszkanie na nieco większe (ul. Gołębia 4). W 1901 r. zakupił niewielki folwark (ok. 460 ha) we wsi Łozina położonej ok. 30 km na północny-zachód od Lwowa. Główne dochody czerpał z piekarni (4–6 tys. koron rocznie). W Łozinie był też bardzo aktywny na niwie społecznej. Zadbał o właściwy poziom funkcjonowania szkoły, doprowadził do utworzenia urzędu pocztowego oraz do założenia Kasy Raifeisena. W Łozinie mieszkał do 1911 r.

Związki rodzinne z Miłkowskim zaważyły w pewnym stopniu na kierunku jego aktywności politycznej. Ok. 1900 r. został członkiem Ligi Narodowej, stał na czele lwowskiego koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, a w 1901 r. zakupił dla tej formacji pismo codzienne „Wiek XX”, zlikwidowane jednak w kwietniu 1902 r., z uwagi na fakt, iż endecja zdecydowała się poprzeć, przejęte przez nią w tym roku, „Słowo Polskie”. Rawita wchodził do jego zespołu redakcyjnego. Współuczestniczył także w założeniu pisma „Ojczyzna” (XII 1902). W dniach 8–9 XII 1905 we Lwowie wziął udział w zjeździe założycielskim Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w Galicji. W późniejszym okresie jego relacje z endecją uległy jednak ochłodzeniu. Raziła go tendencja do demokratyzacji jej poczynań, znajdująca wyraz w agitacji wśród chłopstwa. Od 1907 r. działał w Radzie Narodowej – ponadpartyjnej instytucji, w której przewagę mieli endecy i wschodniogalicyscy konserwatyści, powołanej w celu obrony interesów narodowych, głównie w czasie akcji wyborczych. W ramach jej struktur zajmował się sprawami ukraińskimi i rosyjskimi. Był też jednym z inicjatorów Polskiej Ligi Narodowej, powstałej w styczniu 1909 r.

Od 1901 r. Gawroński był wiceprezesem Towarzystwa Dziennikarzy Polskich – organizacji skupiającej to środowisko w Galicji, a w 1909 r. wybrano go na stanowisko prezesa, założonego wówczas, trójdzielnicowego Związku Dziennikarzy Polskich. Od 1900 r. był również członkiem korespondentem Towarzystwa Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswillu; od 1902 r. wchodził do Rady Muzeum.

W latach 1898–1911 piśmiennictwo Rawity zdominowały prace historyczne, głównie z dziejów Kozaczyzny i hajdamaczyzny. W 1899 r. ukazało się dwutomowe opracowanie pt. *Historja ruchów hajdamackich (w. XVIII)*. W roku 1906, a następnie w 1909, została opublikowana, również dwutomowa, monografia poświęcona Bohdanowi Chmielnickiemu. W 1907 r. wydano z kolei nieco mniejszą pracę o wydarzeniach poprzedzających zawarcie umowy hadziackiej (*Poselstwo Bieniewskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej*). Problematyce tej poświęcił też wiele innych opracowań. O kwestii ukraińskiej pisał także, odnosząc się do jej współczesnego wymiaru. W 1910 r. Gawroński zainicjował wydawanie kwartalnika historycznego „Ruś”, poświęconego dziejom tego kraju i „polsko-ruskich stosunków”. Z uwagi na fakt, iż w redagowaniu pisma nie miał większej pomocy, już wkrótce został zmuszony do jego zamknięcia (po ukazaniu się czterech numerów).

Innym nurtem jego zainteresowań historycznych były zmagania Polaków o wolność w XVIII–XIX w. Najbardziej znaczące miejsce zajmuje w tym zakresie dwutomowa praca *Rok 1863 na Rusi* (t. 1, Lwów 1902; t. 2, Lwów 1903). Z innych opracowań należy wymienić biografię Michała Czajkowskiego (*Michał Czajkowski (Sadyk Pasza). Jego życie, działalność wojskowa i*

literacka. Zarys biograficzny, Petersburg 1901) oraz monografię *Konfederacja Narodu Polskiego w roku 1876* (Lwów 1909). Tematyce historycznej poświęcił także szereg mniejszych prac. Znaczna część z nich ukazała się w dwóch tomach *Studia i szkice historyczne* (Serya 2, Lwów 1900; Serya 1, Lwów 1903), jak również w zbiorze *Z różnych sfer* (Lwów 1911). Rawita nie zamilkł też jako literat. Na łamach prasy nadal ukazywały się jego opowiadania i inne drobne utwory. W 1901 r. wydano zbiór opowiadań pt. *Złudzenia*. W 1908 r. opublikował również krótki utwór dramatyczny *Za Ojczyznę*, osnuty na tle powstania styczniowego na Ukrainie. Gawroński poruszał wiele różnych zagadnień z dziedziny literatury. Pisał też recenzje z prac pozostających w kręgu jego zainteresowań, jak również wspomnienia z różnych okresów życia oraz relacje z odbytych podróży.

W 1911 r. Rawita sprzedał majątek w Łozinie i przeniósł się do Lwowa. Na decyzję tę wpłynęły pogarszające się stosunki z okoliczną ludnością oraz stan zdrowia syna Andrzeja – chorego na gruźlicę. Po zamieszkaniu w stolicy Galicji, Gawrońscy, za poradą lekarzy, zdecydowali się zawieźć syna do Zakopanego. Kuracja, w której niemal stale mu towarzyszyli, trwała dość długo. Zimą 1911/1912 r. spędzili pod Tatrami, wiosną i lato w Wiśle, jesień i zimą (1912/1913 r.) w miejscowości Gries w południowym Tyrolu, wreszcie wiosną, lato i jesień 1913 r., ponownie w Wiśle. W czasie pobytu we Lwowie Rawita brał udział w pracach Komitetu Przygotowawczego (jako jego prezes), powołanego na posiedzeniu Zarządu Głównego Polskiej Ligi Narodowej, w sprawie zorganizowania obchodów 50. rocznicy powstania styczniowego. Uczestniczył też w konkursie, ogłoszonym

przez sekcję historyczno-literacką tegoż Komitetu, na pracę poświęconą historii powstania. Nie chcąc stworzyć niezręcznej sytuacji dla jurorów, swą pracę *Walka o wolność w roku 1863* (Lwów 1913) zgłosił jako dzieło bezimiennego autora z Warszawy. Jury uznało ją za najlepszą, a tytułem nagrody Rawita otrzymał 1000 koron. Już wkrótce książka ta spotkała się z licznymi głosami krytyki, odnoszącej się głównie do strony merytorycznej. Zwrócono mu też jednak uwagę na pewną niestosowność, iż jako prezes Komitetu ubiegał się o nagrodę. Głosy krytyczne padły też ze strony członków Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego z r. 1863/1864. Odpowiadając na zarzuty, Rawita wyraził żal z powodu zgłoszenia pracy na konkurs, zrzekł się także dochodu z książki, zapewniając, iż nagrodę przeznaczy na najbardziej stosowne cele. W maju 1913 r. zrezygnował też z przewodniczenia Komitetowi. W październiku 1913 r. Gawrońscy zdecydowali się na zamieszkanie w Krakowie, gdzie ich syn Andrzej miał objąć katedrę filologii sanskryckiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czerwcu 1914 r. przenieśli się do Zabierzowa pod Krakowem, w lipcu, na krótko, ponownie do Krakowa, potem do Białki k. Makowa Podhalańskiego (VIII–XI 1914), a następnie do Zakopanego (XI 1914–VI 1917). Rawita był wówczas współpracownikiem pisma „Rok Polski”, związanego z endecją. W czerwcu 1917 r. Gawrońscy przenieśli się do Wisły, gdzie mieszkali do jesieni 1920 r.

Realia Polski odrodzonej, znaczone procesami demokratyzacji życia społeczno-politycznego, Rawita ocenił krytycznie. Widoczne tu były jego związki z ziemiaństwem, którego rolę w państwie i społeczeństwie uważał za bardzo istotną. Z niepokojem obserwował

też działania Józefa Piłsudskiego, a zamach majowy przyjął w sposób bardzo krytyczny. W swych sympatiach i związkach politycznych był wówczas raczej dość konsekwentny. Świadczyła o tym jego publicystyka, której znaczącą część zamieszczał w organach Narodowej Demokracji („Kurier Poznański”, „Gazeta Warszawska”, „Myśl Narodowa”) oraz w „Rzeczpospolitej” reprezentującej bliskie endecji Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe. Utrzymywał również, trudne do bliższego określenia, kontakty z ruchem monarchistycznym, publikując w czasopiśmie z nim związanych („Pro Patria”, „Pro Fide, Rege et Lege”). Z zachowanych źródeł wiemy jednak, że w 1929 r. zadeklarował opłacanie składek w Stronnictwie Narodowym.

Od jesieni 1920 r. Gawrońscy mieszkali w Józefowie pod Warszawą. Niestety nie zachowało się zbyt wiele informacji o ostatnim okresie życia Rawity. Wiadomo, że sytuacja materialna małżonków nie była najlepsza. Cieniem na ich życiu położyła się także śmierć syna Andrzeja (11 I 1927). Gawroński coraz bardziej odczuwał dolegliwości zdrowotne. Skutkiem stopniowej utraty wzroku, nie mógł już poruszać się sam poza domem. Dokuczał mu też niedowład ręki. Zygmunt Wasilewski wspominał, że pomimo tych ograniczeń „pracował niemal do ostatniej chwili”. Zmarł w Józefowie 16 kwietnia 1930 r.

W latach 1911–1930 w pisarstwie Rawity wciąż znaczące miejsce zajmowały dzieje Kozaczyzny. Problematyce tej poświęcił monografię, w tym dotyczącą jej początków (*Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku*, Warszawa–Kraków [1924]) oraz synom Bohdana Chmielnickiego – Tymiszy (*O tron gospodarski w Wołoszczyźnie*, Warszawa [1914]) i

Jurijowi (*Książę kozacki. Ostatni Chmielniczenko (Zarys monograficzny) 1640–1679*, Poznań 1919). Opublikował również pracę mającą charakter syntetycznego ujęcia tej problematyki (*Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*, Warszawa [1923]). Z powyższym nurtem jego pisarstwa było też związane opracowanie o Wołodymyrze Antonowiczu (*Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej*, Lwów 1912), zbiór różnych szkiców o ludności żydowskiej na Rusi (*Żydzi w historii i literaturze ludowej na Rusi*, Warszawa [1924]) oraz publikacja źródłowa pt. *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny* (Lwów 1914). Problematyce ukraińskiej poświęcił także wiele innych mniejszych prac. Zajmował się również wiekiem XIX, zwłaszcza zaś polskim ruchem narodowo-wyzwoleńczym. Z tego też zakresu ukazało się kilka jego opracowań (m.in.: *Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863*, Warszawa 1914; *Monografie z powstania styczniowego*, Warszawa 1928). Opublikował także pracę z dziejów Rosji pt. *Kobiety na tronie carów moskiewskich w XVIII w.* Wydał też sześć powieści. Dwie z nich zostały osnute na tle sytuacji sprzed i z czasów powstania styczniowego na Ukrainie (*Oman stepowy*, „Czas” 1914, nr 163–339; *Dzieje rodziny Żywotowskich z tradycji i wspomnień opowiedziane*, t. 1. *Marzenia (rok 1846)*, Warszawa 1921; t. 2. *Czyn (rok 1863)*, Warszawa 1922). Na łamach „Kuriera Poznańskiego” (1916, nr 226–298; 1917, nr 1–51) ukazywała się powieść pt. *W dzikich polach. Z raptularza imć pana Stanisława Gosławskiego, o tem jako i gdzie pan Samuel Zborowski wicherzył i zginął*, a w 1923 r. wydał utwór o wyprawie Bolesława Chrobrego na Ruś w 1018 r. (*Od*

Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa. Opowiadanie na tle historycznym. Rok 1018). W 1916 r. opublikował powieść *Chio*, której akcja rozgrywa się w kolonii greckiej położonej na północnym wybrzeżu Morza Czarnego. W 1920 r. wydano też utwór *Król i carowa*, osnuty na tle wydarzeń z końca XVIII w. W druku ukazywały się także inne, mniejsze utwory literackie, publikacje o charakterze wspomnieniowym oraz wciąż liczne recenzje. Rawita był też bardzo aktywny (zwłaszcza w pierwszej połowie lat dwudziestych) jako publicysta komentujący różne współczesne mu zagadnienia. Swe artykuły ogłaszał głównie na łamach „Rzeczpospolitej”, „Kuriera Poznańskiego”, „Myśli Narodowej”, „Tygodnika Ilustrowanego”.

Źródła i opracowania

Źródła: Biblioteka Instytutu Badań Literackich PAN, dz. zb. sp., Archiwum Elizy Orzeszkowej, Listy Franciszka Rawity-Gawrońskiego, sygn. rps. 800; Biblioteka Narodowa, dz. rkps., Korespondencja F. Rawity-Gawrońskiego, sygn. IV 10119; ibidem, Korespondencja Antoniny z Miłkowskich Gawrońskiej z lat 1895–1939, sygn. III 10125; Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, dz. rkps., Listy F. Rawity-Gawrońskiego do Adama Wislickiego (1884–1886), sygn. akc. IV 261/2; ibidem, Listy F. Rawity-Gawrońskiego do Aleksandra Bolesława Brzostowskiego (1892–1918), sygn. akc. 2615; Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Korespondencja F. Rawity-Gawrońskiego, t. I–XII, sygn. 329; ibidem, Listy F. Rawity-Gawrońskiego, sygn. 328; Zbiory Juliana Krzyżanowskiego, F. Rawita-Gawroński, *Ludzie i czasy mego wieku (Wspomnienia, wypadki, zapiski)*, t. I–II; Muzeum Narodowe w Warszawie, F. Rawita-Gawroński, *Ludzie i czasy mego wieku (Wspomnienia, wypadki, zapiski)*, t. III, sygn. 1123; Z. Kozarynowa, *Sto lat. Gawęda o kulturze środowiska*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; T. Budzewski [pseud., właśc. Z.

Kozarynowa], *Andrzej. Rzecz o profesorze Andrzeju Gawrońskim*, Lwów 1931; R. Oryszowski [pseud., właśc. F. Rawita-Gawroński], *Czasy szkolne w Kijowie. 1854/5–1862/3*, Lwów 1901; F. Rawita-Gawroński, *Eliza Orzeszkowa i Kijów*, „Literatura i Sztuka. Dodatek do Dziennika Poznańskiego” 1913, nr 40–43; idem, *Moje przygody w roku 1863–1864 w Kijowie*, Warszawa 1922; idem, *T.T. Jeż w Genewie. (Wspomnienia i wrażenia osobiste)*, „Przegląd Warszawski” 1925, z. 43, s. 60–80; z. 44, s. 198–208; idem, *Wiatr od stepu*, „Gazeta Warszawska” 1911, nr 94, 96, 98–100; idem, *Ze wspomnień osobistych o Janie Kasprowiczu*, „Gazeta Warszawska” 1928, nr 199, 204, 206, 208, 211–215; Z. Wasilewski, *Śmierć zasłużonego*, „Kurier Poznański” 1930, nr 187, s. 8; „Gazeta Przemyska” 1893, nr 38 (z 11 V), s. 2; „Kurier Przemyski” 1895, nr 76, s. 3, ibidem, nr 101, s. 3, ibidem, nr 105, s. 3.

Opracowania: E. Koko, *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930). Wobec Ukrainy i jej przeszłości*, Gdańsk 2006; T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia?* Kraków 2009, idem, *W rywalizacji z Atenami galicyjskimi – Czytelnia Naukowa w Przemysłu*, „Studia Historyczne” R. 54: 2011, z. 3–4 (215–216), s. 296; A. Sarkady, *Nieznany przemysłanin. Wspomnienie o prof. Andrzeju Gawrońskim w 115 rocznicę urodzin*, „Galicja” 2001, nr 1–2, s. 239–250; A. Wątor, *Galicyjska Rada Narodowa w latach 1907–1914. Z dziejów instytucji obywatelskiej*, Szczecin 2000; Z. Wójcik, *Gawroński (Rawita) Franciszek (1845–1930)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 330–331; J. Ziętarska, *Franciszek Rawita-Gawroński 1846–1930*, [w:] *Obrazy literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, t. 3, seria 4, Warszawa 1969, s. 441–460; *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t. 14, Warszawa 1973, s. 37–48; *Bibliografia prac Franciszka Rawity-Gawrońskiego*, „Dwutygodnik Polityczny Rzeczpospolita” 1909, nr 13 (z 3 VII), s. 164–167.